

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLII

Уређивачки одбор:

*др Таијана Бајић-Ивић, др Даријанка Горијан-Премк, др Ирена Грицак, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Лофар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Миљар Пешикан, др Живојин
Ситанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1986

DEFINICIJA NEKIH OSNOVNIH TRANSFORMACIJA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA

Cilj ovoga rada je da definiše neke osnovne transformacije srpsko-hrvatskog jezika. U ovom radu mi primenjujemo onu verziju proširene standardne teorije koja, pored transformacija u klasičnom smislu reči, sadrži i leksičke transformacije u smislu Wasowa (v. [8]). Pored toga koristimo se i idejom inverznog ciklusa koju je uveo Brame (v. [2]).

U prethodnom radu [7] mi smo analizirali strukturu pomoćnih i modalnih glagola u srpskohrvatskom jeziku. Na osnovu te analize mogu se formulirati pravila frazne strukture (1) koja eksplicitno određuju distribuciju glavnih leksičko-sintaktičkih jedinica srpskohrvatskog jezika. Mi pokazujemo da pravila (1) omogućavaju jednostavno izvodenje svih glavnih glagolskih vremena srpskohrvatskog jezika. Transformacije koje definišemo u ovom prilogu se zasnivaju na predloženim pravilima frazne strukture koja određuju red elemenata u bazičnoj strukturi. Među definisanim transformacijama posebno je značajna transformacija SPREZANJE INFINITIVA* koja opisuje paralelizam infinitivne dopune i dopune „da + prezent“. Na nekim osnovnim primerima se pokazuje dejstvo uvedenih transformacija i utvrđuje njihovo uređenje. Značajnu potvrdu naše analize predstavlja činjenica da formiranje prostog futura proizilazi iz nezavisno motivisanih pravila. Primena leksičkih transformacija (Wasow, v. [8]) se odnosi na procese koji nisu produktivni; takvi procesi ne moraju da budu obuhvaćeni pravilima frazne strukture; dejstvo leksičkih transformacija smo ilustrovali u analizi prideva *dužan*.

1. *Pravila frazne strukture*

U [7] smo analizirali odnos pomoćnih i modalnih glagola i utvrdili njihov međusobni poredak u srpskohrvatskoj rečenici. Ta analiza je omogućila da se formulišu sledeća pravila frazne strukture srpskohrvatskog jezika:

(1a) $R \rightarrow IF \text{ Pred}F$

(b) $\text{Pred}F \rightarrow \text{Aux GF (PF)}$

* Ovim tehničkim rešenjem ukazujemo na pravilo koje se primenjuje u radovima generativista, pre svega američkih. (Nap. red.).

- (c) Aux $\rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{V (biti (+ nag))} \\ \text{f. morfem} \end{array} \right\}$ (Modal)
- (d) GF $\rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{G (IF) (IF) (PF)} \\ \text{Prd (IF)} \end{array} \right\}$
- (e) V $\rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{prezent} \\ \text{aorist} \\ \text{imperfekt} \end{array} \right\}$
- (f) PF $\rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{IF} \\ \text{PrF} \\ \text{Pri} \end{array} \right\}$
- (g) IF $\rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{(Odr) I (PrF)} \\ \text{R} \end{array} \right\}$
- (h) Modal $\rightarrow \{\text{moći, morati, hteti, trebati, smeti, umeti}\}^1$

U (1) R se tumači kao rečenica, PredF — *predikatska fraza*, IF — *ime-nička fraza*, GF — *glagolska fraza*, PF — *priloška fraza*, PrF — *predložka fraza*, I — *imennica*, G — *glagol*, V — *glagolsko vreme*, Prd — *pridev*, Pri — *prilog*, Odr — *odredba*. Oznake fraza su pomoćni simboli, a oznake leksičkih jedinica krajnji simboli. Krajnji simboli se na kraju zvođenja zamenjuju rečima i morfemama jezika pomoću pravila leksičkog umetanja. Pravila frazne strukture i leksikon čine bazičnu strukturu na koju se zatim primenjuju transformaciona pravila.

Prema (1c), pomoćnim glagolima, kad god su prisutni, pripada određeno glagolsko vreme. Ova osnovna osobina pomoćnih glagola je posledica utvrde-nog reda javljanja pomoćnih i modalnih glagola u (1c); taj poredak se ogleda i u nekim osnovnim transformacijama srpskohrvatskog jezika.

Pravilo (1g) treba da omogućiti izvođenje složenih rečenica tipa *Rastko veruje učitelju da je zemlja okrugla* i relativnih rečenica (v. [1]). U ovom pri-logu, međutim, neće se posebno analizirati različite vrste rečeničkih dopuna.

Pravila (1) dozvoljavaju izvođenje rečenice

(2) Milan će hteti ići u bioskop

iz niza oznaka „IF f. morfem Modal G PF“. Takođe se mogu izvesti rečenice

(3)

(3a) Milan je hteo ići u bioskop juče

(b) Milan bi hteo ići u bioskop

(c) Milan bejaše hteo ići u bioskop.

Prema tome, pravila (1) korektno određuju distribuciju glagola *hteti*, pomoć-nog glagola *biti* i futur-morfema *ću, ćeš, će* . . .

¹ U nekim govorima se i glagol *trebati* pojavljuje u ličnom glagolskom obliku.

U (1) su navedeni samo oni detalji koji su bitni za formulisanje nekih osnovnih transformacija i odgovarajućih primera. Drugi red u (1d) omogućava npr. izvođenje rečenice tipa *Sve pristalice su mu ostale verne* iz niza oznaka „IF prezent biti GF“. Za izvođenje te rečenice potrebna je, naravno, i transformacija koja smešta zameničku enklitiku na odgovarajuće mesto u rečenici.

2. Transformacija SLAGANJA i SPREZANJE INFINITIVA

U srpskohrvatskom jeziku modalni glagoli dopuštaju alternaciju infinitivne dopune i dopune *da* + prezent. Tako odgovarajuće rečenice (4) i (5) znače isto.

(4) Milan	}	sme
može
hoće
treba
ume
mora	ići sam u bioskop
(5) Milan	}	sme
može
hoće
treba
ume
mora	da ide sam u bioskop

Ova alternacija pokazuje da je u srpskohrvatskom jeziku potrebna jedna transformacija SPREZANJA INFINITIVA. Ta transformacija se mora primenjivati i na futur-morfeme *ću, ćeš, će . . .* jer rečenice (6) znače isto.

- (6a) Milan će ići sam u bioskop
 (b) Milan će da ide sam u bioskop.

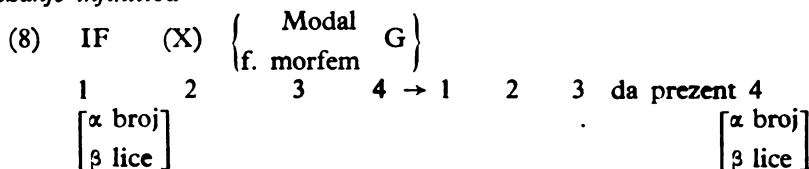
Transformacija SPREZANJA INFINITIVA mora, međutim, da sledi transformaciju slaganja koja se može ovako formulirati:

Slaganje glagola

(7) IF	}	biti (+nag)
f. morfem
Modal
G	
1	2 → 1		2
$\left[\begin{array}{l} \alpha \text{ lice} \\ \beta \text{ broj} \\ \gamma \text{ rod} \end{array} \right]$			$\left[\begin{array}{l} \alpha \text{ lice} \\ \beta \text{ broj} \\ \gamma \text{ rod} \end{array} \right]$

Transformacija SLAGANJA kopira lice, broj i rod sa imeničke fraze na sledeći segment. Transformacija SPREZANJA INFINITIVA je fakultativna i sledi transformaciju SLAGANJA. Ona je uslovljena prisustvom modalnog glagola ili futur-morfema.

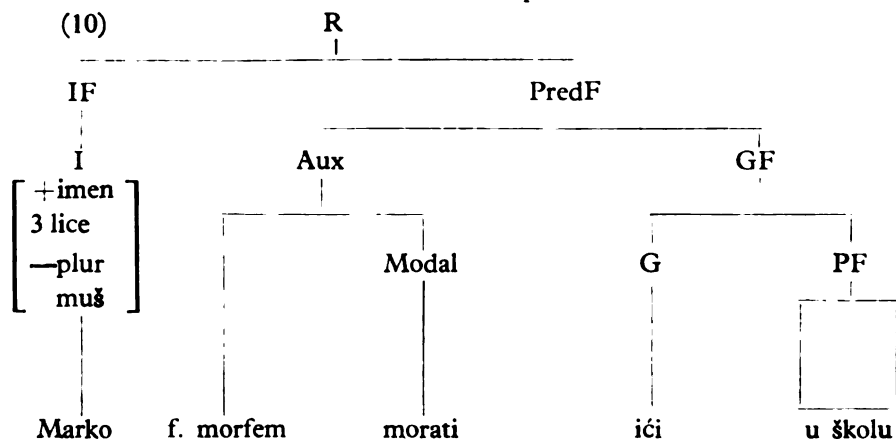
Sprezanje infinitiva

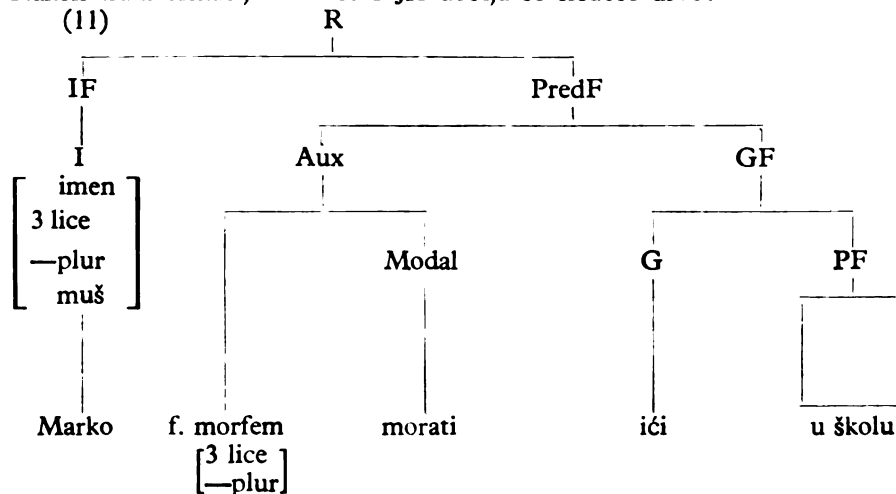
Ilustrujmo primenu ovih transformacija izvođenjem rečenice

(9) Marko će morati da ide u školu.

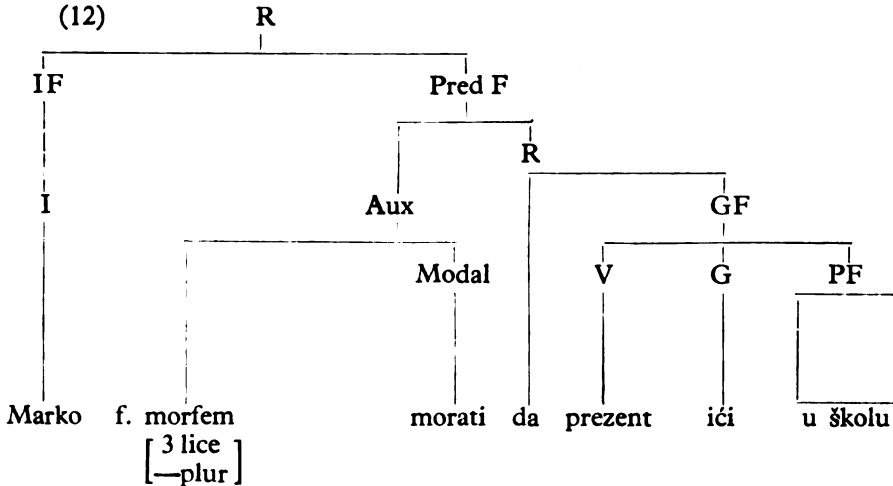
Bazična struktura te rečenice se može pokazati sledećim drvetom:

Nakon transformacije SLAGANJA dobija se sledeće drvo:

Sada transformacija SPREZANJE INFINITIVA proizvodi sledeće drvo:

Na osnovu morfofonoloških pravila izgovora iz (12), dobija se rečenica *Marko će morati da ide u školu*.

Napomenimo da se SPREZANJE INFINITIVA ne primenjuje na modalne glagole. Ako bi se SPREZANJE INFINITIVA primenilo na modalne glagole, nastala bi npr. negramatička rečenica *Marko će da mora ići u bioskop*. Transformacija (8) pravilno predviđa da se samo glagol iza modalnog glagola ili futur-morfema spreže; (8) takođe pravilno predviđa da je ispravna rečenica:

Marko će da ide u bioskop.²

Transformacija (8) čini izlišnom operaciju brisanja iste imeničke fraze (EQUI IF brisanje). S obzirom na to da transformacija EQUI IF brisanje zahteva različita *ad hoc* ograničenja (v. 2), gramatika koja tu transformaciju čini izlišnom se mora pretpostaviti kao jednostavnija.³ Razmotrimo sledeće rečenice:

(13a) Marko hoće da vozi bicikl

(b) Marko hoće da on vozi bicikl.

Rečenica (13a) se izvodi preko transformacije (8) iz rečenice *Marko hoće voziti bicikl*. Želimo da pokažemo da se (13a) ne može izvoditi iz rečenice (13b). U rečenici (13b) *Marko* i *on* su koreferativni jedino ako na *on* pada rečenični

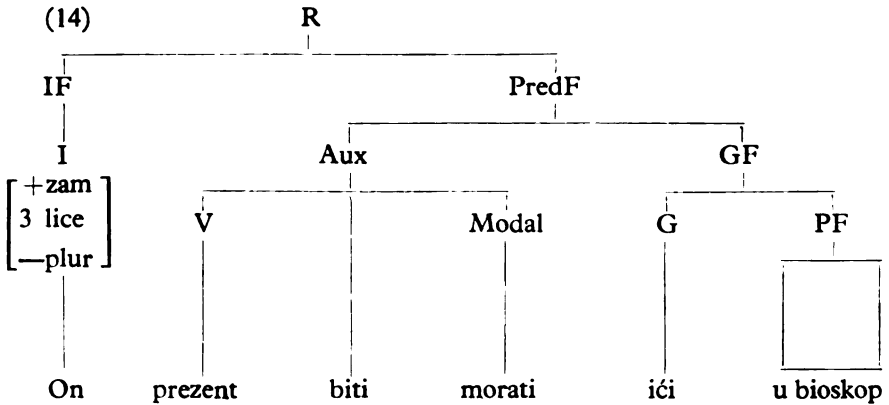
² Ponekad se mogu čuti i rečenice sa skraćenim futur-morfemom. Rečenica *Ti će da ideš u bioskop* nastaje brisanjem jednakog nastavka pomoćnog glagola u rečenici *Ti ćeš da ideš u bioskop*. Zato je rečenica *Mi će da idemo u bioskop* moguća u tom govoru, a rečenica *Ja će da idem u bioskop* nije, jer prvo lice futur-morfema nije *ćem*, nego *ću*.

³ Da bi se EQUI IF brisanje potpuno odstranilo, potrebno je definisati jednu transformaciju sprežanja infinitiva i u odnosu na objekat glavne rečenice radi izvođenja rečenica tipa *Naučio me je da plivam*. U takvim rečenicama se u istočnoj varijanti srpskohrvatskog jezika infinitivu pretpostavlja glagol u ličnom glagolskom obliku (v. Ivić [6]). Gramatika sa SPREZANJEM INFINITIVA je jednostavnija i konsistentnija jer se isključuju različiti *ad hoc* uslovi koji su u standardnom modelu povezani s EQUI IF brisanjem (v. [2]). Transformacija SPREZANJE INFINITIVA se može uopštiti i za druge glagole koji pokazuju alternaciju infinitivne i *da* + prezent dopune (v. [5]).

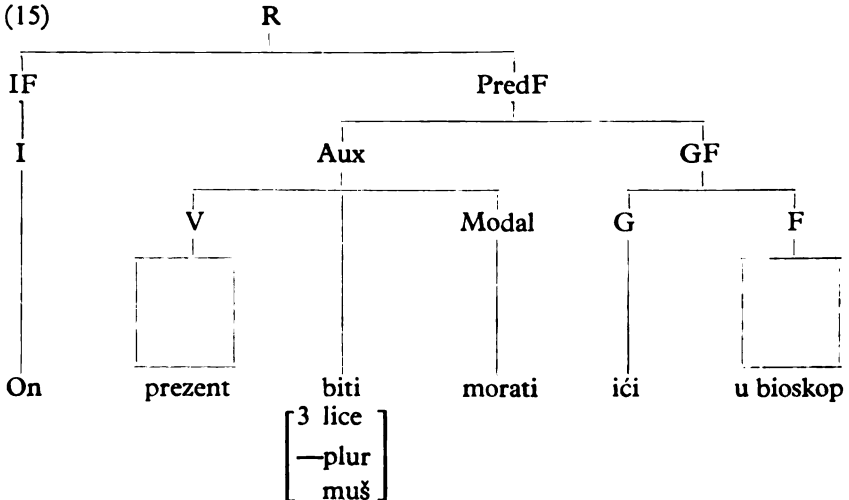
naglasak, ali u tom slučaju se i ne pretenduje na to da *on* i *Marko* pripadaju istoj rečenici. (13b) se, dakle, izvodi iz strukture *Marko hoće_R [da on vozi bicikl]_R* u kojoj se zamenici *on* prema jednom obaveznom pravilu ili transformaciji pripisuje rečenični naglasak ako je koreferentna sa *Marko*. U tom kontekstu transformacija EQUI IF brisanje ne može da bude primenljiva. Na taj način se pokazuje da ne postoji dvostruka generacija rečenica (13a), a to istovremeno znači da za EQUI IF brisanje ne postoji nezavisna evidencija: u svim slučajevima u kojima bi se moglo pretpostaviti EQUI IF brisanje može se primeniti SPREZANJE INFINITIVA.

3. Slaganje participa i prideva

Izvedimo rečenicu *On je morao da ide u bioskop*. Ta rečenica ima sledeću bazičnu strukturu:

Struktura (14) leži u osnovi date rečenice. Primena transformacije SLAGANJA daje sledeće drvo:

Slaganje prideva

(18)	X	(Y)	Prd		
	[α broj]				
	[β rod]				
	1	2	3 → 1	2	3
					[α broj]
					[β rod]

Uslov: Prd nije podređen IF; X i Prd pripadaju istoj R. Uslov je nepohodan u (17) jer se pridevi u imeničkoj frazi moraju slagati s odgovarajućom imenicom. Rečenice poput (19) nisu ispravne:

(19) Milena je videla veliku vuka.

Pridev *veliki* se mora slagati s nosiocem imeničke fraze — imenicom *vuk*. Transformacija SLAGANJA PRIDEVA može da se primeni kad god je njen strukturni opis zadovoljen, tj. SLAGANJE PRIDEVA može da sledi bilo koju dosad opisanu transformaciju kao i da joj prethodi.

4. Izvođenje glagolskih vremena

Sada ćemo proveriti da li pravila (1) omogućavaju izvođenje svih glagolskih vremena srpskohrvatskog jezika. Dajemo sledeći kratak pregled:

- a) prezent: prezent (Modal) G
- b) aorist: aorist (Modal) G
- c) imperfekt: imperfekt (Modal) G
- d) futur: f. morfem (Modal) G
- e) perfekt: prezent biti (Modal) G
- f) kondicional: aorist biti (Modal) G
- g) pluskvamperfekt: imperfekt biti (Modal) G

Pravila (1) dozvoljavaju fakultativno uvođenje modalnih glagola, pa se pored rečenice *Ja idem u bioskop* može izvesti i rečenica *Ja mogu ići u bioskop*. Fakultativno se mogu uvesti i naglašeni oblici glagola *biti*, ukoliko se izabere oznaka (+nag). Tako se npr. dobija rečenica *On jeste pisao pesme*. Za glagol *biti* se u leksikonu moraju navesti kako puni tako i enklitički oblici jer su obe rečenice (20) ispravne:

- (20a) Ti si pesnik
- (b) Ti jesi pesnik.

Glagol *hteti* može da ima samo pune oblike pošto se enklitički oblici *ću, ćeš, će* ... uvode preko pravila frazne strukture (1).

Napomenimo najzad da pravila (1) ne omogućavaju izvođenje oblika sa perfektom pomoćnog glagola kao npr. u rečenici *On je bio pevao . . .* Da bi se izveli i ti oblici potrebna je izvesna komplikacija pravila (1), kojom se ovde nećemo baviti. Preostali deo ovoga priloga posvećen je problemu prostoga futura.

5. Formiranje prostoga futura

U srpskohrvatskom jeziku postoji pored složenog futura i prosti futur u kome se enklitike *ću, ćeš, će . . .* dodaju na infinitivnu osnovu. Uporedimo sledeće dve rečenice:

(21a) Mi ćemo pisati zadatak

(b) Pisaćemo zadatak.

Prosti futur nastaje dodavanjem futur-morfeme na infinitivnu osnovu i ispuštanjem subjekta rečenice, koji, zbog uslova povratljivosti mora da bude zamenica. Formiranje prostoga futura se ne može opisati jednom transformacijom jer bi takva transformacija bila isuviše komplikovana. Ovde je važno uočiti da se kod premeštanja futur-morfeme, u stvari, radi o premeštanju enklitike na drugu poziciju koje je nezavisno motivisano (v. [3]). Ispuštanje zamenice (u poziciji subjekta) je takođe operacija koja se javlja i u drugim okolnostima.

Formiranje prostoga futura se, dakle, može razložiti na dve transformacije: ISPUŠTANJE ZAMENICE i PREMEŠTANJE KLITIKE. Da su to dve posebne transformacije vidimo iz sledećih primera:

(22a) Ja idem u bioskop

(b) Idem u bioskop

(23a) Ti si igrao fudbal

(b) Igrao si fudbal.

(22b) se izvodi iz (22a) samo primenom transformacije ISPUŠTANJE ZAMENICE, a za izvođenje rečenice (23b) iz (23a) potrebno je i ISPUŠTANJE ZAMENICE i PREMEŠTANJE KLITIKE. Formiranje prostoga futura u srpskohrvatskom proizilazi iz nezavisno definisanih transformacija. Transformacija ISPUŠTANJE ZAMENICE mora da sledi SLAGANJE GLAGOLA i SLAGANJE PRIDEVA. Ona se može formulisati na sledeći način:

Ispuštanje zamenice

(24) IF X
 [+zam]
 1 2 → ∅ 2

Uslov: 1 je subjekt rečenice, tj. pod neposrednom je dominacijom čvora R.

Transformacija PREMEŠTANJE KLITIKE sledi transformaciju ISPUŠTANJE ZAMENICE.

Premeštanje klitike

$$(25) \quad \begin{matrix} \text{r}[\text{Kl} & \text{X} & \text{Y}]_{\text{r}} \\ 1 & 2 & 3 \end{matrix} \rightarrow \emptyset \quad 2 + 1 \quad 3$$

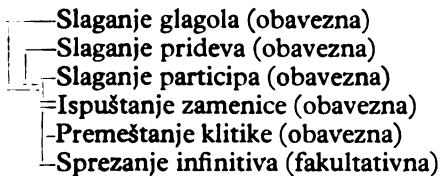
Uslov: Klitika nije podređena predložkoj frazi (PrF).

(25) premešta klitiku sa prve na drugu poziciju u rečenici. To je obavezna transformacija. Transformacija (24) je takođe obavezna ukoliko na zamenicu —subjekat ne pada rečenički akcenat. Činjenica da formiranje prostoga futura proizilazi iz nezavisno motivisanih transformacija predstavlja značajnu potvrdu pravilnosti naše analize.

Transformacija ISPUŠTANJE ZAMENICE sledi transformacije SLAGANJA, ali prethodi SPREZANJU INFINITIVA. Da ISPUŠTANJE ZAMENICE ne sme da sledi SPREZANJE INFINITIVA, vidi se iz neispravnosti sledeće rečenice:

(26) *Da će igra fudbal.

(26) nastaje iz *On će da igra fudbal* primenom transformacija ISPUŠTANJE ZAMENICE i PREMEŠTANJE ENKLITIKE nakon transformacije SPREZANJE INFINITIVA. Poredak transformacije je, dakle, sledeći:

- (27)
- Slaganje glagola (obavezna)
 - Slaganje prideva (obavezna)
 - Slaganje participa (obavezna)
 - Ispuštanje zamenice (obavezna)
 - Premeštanje klitike (obavezna)
 - Sprezanje infinitiva (fakultativna)

Linije u (27) označavaju relativni poredak transformacija. Tako npr. SLAGANJE PRIDEVA prethodi transformaciji ISPUŠTANJE ZAMENICE, ali nije uređeno s obzirom na transformacije SLAGANJE GLAGOLA i SLAGANJE PARTICIPA.

6. Leksičke transformacije

Prema Wasowu (v. [8]), leksičke transformacije se razlikuju od standardnih transformacija po tome što mogu da povezuju članove različitih kategorija, a i po domenu koji može da se sastoji samo od nekoliko leksičkih jedinica. Leksičke transformacije imaju lokalni karakter.

Kao primer leksičke transformacije navešćemo izvođenje rečenica s pridevom *dužan*. Pravila (1) dopuštaju da pridevi imaju najviše jednu imeničku dopunu. Neki pridevi u srpskohrvatskom, međutim, mogu da imaju i po dve imeničke dopune. Takav je npr. pridev *dužan*.

(28) Rastko je dužan blagajniku 100 dinara.

Rečenica (28) je ekvivalentna sa rečenicom (29) koja umesto prideva *dužan* sadrži odgovarajući glagol — *dugovati*.

(29) Rastko duguje blagajniku 100 dinara.

Malo je prideva u srpskohrvatskom koji mogu da imaju dve imeničke dopune. Zato je opravdano izvesti (28) pomoću leksičke transformacije. Ta transformacija bi mogla da ima sledeći oblik:

(30) (*dugovati*_G — lice, broj, vreme) →
(*biti* — lice, broj, vreme + *dužan*_{Prd})

Ova leksička transformacija je lokalna, povezuje članove različitih leksičkih kategorija i važi samo za određene leksičke jedinice — a to su glavni uslovi iz Wasowljevog članka *Lexical transformations*. Ova transformacija preslikava rečenicu (29) na rečenicu (28); lice, broj i vreme glagola *dugovati* se prenose na glagol *biti*, koji se umeće ispred odgovarajućeg prideva. Primena ove transformacije je fakultativna. Zahvaljujući ovom pravilu mi možemo u pravila frazne strukture (1) uvesti samo prideve sa jednom imeničkom dopunom.⁴

Beograd

Stanimir Rakić

LITERATURA

- [1] Akmajian, A. and F. Heny. 1975. *An Introduction to the Principles of Transformational Syntax*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- [2] Brame, M. 1976. *Conjectures and Refutations in Syntax and Semantics*, Amsterdam: North-Holland.
- [3] Browne, W. 1974. On the problem of enclitic placement in Serbo-Croatian, u: *Slavic Transformational Syntax*, ed. by R. Brecht and C. Chvany. Ann Arbor: University of Michigan, 36–52.
- [4] Emonds, J. 1976. *A Transformational Approach to English Syntax*, New York: Academic Press.
- [5] Ivić, M. 1970. O upotrebi glagolskih vremena u zavisnoj rečenici: prezent u rečenici s veznikom *da*, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XIII/1, 43–54.
- [6] Ivić, M. 1972. Problematika srpskohrvatskog infinitiva, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XV/2, 115–30.
- [7] Rakić, S. 1984. Glagol *hteti* i struktura pomoćnih i modalnih glagola u srpskohrvatskom jeziku, *Linguistica* XXIV.
- [8] Wasow, Th. 1978. Transformations and the lexicon, u: *Formal syntax*, ed. by Akmajian, Wasow and Culicover, New York: Academic Press, 327–60.

⁴ Mi, dakle, ne prihvatamo uslov Wasowa [8] da leksičke transformacije čuvaju strukturu. Taj uslov nije u skladu sa lokalnošću leksičkih transformacija, jer one, prema Emondsu [4], mogu da menjaju strukturu. Iz razloga ekonomičnosti mi, dakle, smatramo da rezultati leksičkih transformacija nisu nužno homomorfni s pravilima rečeničke strukture..

S u m m a r y

Stanimir Rakić

**DEFINITIONS OF SOME BASIC TRANSFORMATIONS IN
SERBO-CROATIAN**

On the ground of our analysis in a previous paper [7] we have formulated phrase structure rules (1) in which the distribution of main lexical-syntactic categories of SC is explicitly stated. We show how some basic transformations of SC may be formulated on the ground of rules (1). With some basic examples we have illustrated the application of these transformations and established their ordering. The formulation of the transformation Subjugation of Infinitive is particularly important because it shows that the principle of inverse cycle must be assumed in the transformational syntax of SC.

We have further shown that rules (1) make possible the simple derivation of all main tenses of SC. The fact that the formulation of the simple future is effected by independently motivated rules is an important confirmation of our analysis. Finally, we have shown how lexical transformations are applied in the analysis of the adjective *dužan*.